רבי אברהם דב מאבריטש

בעל ה״בת עין״: הצדיק שלא עזב את צפת

מאת הרב יוסף ביטון שליט״א

יום ההילולא: י״ב בכסלו

בחורף של שנת ה׳תר״א (1840) פשטה בצפת מחלה מדבקת, ורבים מתו בה. ובמסורת החסידים מסופר שהזקן שעמד בראש עדת החסידים בעיר אמר שהוא יהיה האחרון. בי״ב בכסלו, בשבוע של פרשת וישלח, נסתלק רבי אברהם דב מאבריטש, ומאותו יום, כך מספרים, פסקה המגפה.

בי״ב בכסלו חל יום ההילולא שלו. רוב העולם מכיר אותו בשם ספרו, ״בת עין״, ובשנים האחרונות עורכים בליל ההילולא סעודות לכבודו בבתים ובבתי מדרש בכל הארץ. אבל מאחורי השם עומד סיפור של צדיק שעזב את מקומו ואת כבודו לעת זקנתו, עלה לצפת, ונשאר בה בתוך ביזה, רעש אדמה, מרד ומגפה. והספר שהשאיר אחריו מלא כולו ענווה ואהבת ארץ ישראל.

תלמידם של גדולי החסידות

רבי אברהם דב נולד בעיר חמילניק, בערך בשנת ה׳תק״ך (1760) או מעט אחריה. אביו היה רבי דוד, מגיד מישרים בעירו, וכך הוא נזכר גם על מצבתו בצפת: ״בהר״ב המגיד ר׳ דוד ז״ל״. הוא נשא את בתו של רבי נתן נטע, רבה של אבריטש, שעל פי מסורת החסידים היה תלמידו של הבעל שם טוב.

את דרכו בעבודת ה׳ קיבל מגדולי החסידות בדורו. הוא היה תלמידו של רבי מנחם נחום מצ׳רנוביל, בעל ״מאור עינים״, ואחריו של בנו, רבי מרדכי מצ׳רנוביל, וגם הסתופף בצל רבי לוי יצחק מברדיצ׳וב. הוא כיהן ברבנות באבריטש, העיר שעל שמה הוא נקרא עד היום, ובז׳יטומיר.

בספרו חוזר שוב ושוב המשפט ״שמעתי מ...״. הוא מביא תורות ששמע מפי רבו, שאותו הוא מכנה בפשטות ״המגיד זללה״ה״, מפי רבי לוי יצחק, מפי הרב מאפטא ומפי רבי זאב מז׳יטומיר. ויש בזה פרט אחד שמלמד

הרבה על האיש. כשאינו זוכר היטב, הוא אומר זאת בגלוי. על רמז אחד בפרשת וישלח הוא כותב:

> "הר"ת וימל שמעתי מהרב הקדוש ז"ל מאפטא, אך איני זוכר בפרטיות האיך ביאר אותו"
>
> בת עין, פרשת וישלח

ובדרושי חנוכה, אחרי רמז יפה על שמונת ימי החג, הוא מוסיף בסוגריים:

> "דבר זה הוא מימי ילדותי, ואין אני זוכר אם אני אמרתי או שמעתי אותו"
>
> בת עין, דרושים לחנוכה

תחשבו על זה רגע. רב של קהילות גדולות, תלמיד של צדיקי הדור, ואין לו שום צורך לקחת לעצמו חידוש שאולי אינו שלו. אני חושב שזו הענווה האמיתית: לדעת בדיוק מה שלי ומה לא שלי, ולומר את זה בפשטות.

לעת זקנתו, אל ארץ ישראל

בראשית שנות התק״צ, כשהיה כבר זקן, עזב רבי אברהם דב את ז׳יטומיר, את הרבנות ואת הכבוד, ועלה לארץ ישראל יחד עם כמה מבני משפחתו. הוא השתקע בצפת, ועדת החסידים שבעיר קיבלה אותו בכבוד גדול ומינתה אותו לרבה. מאז ועד יומו האחרון עמד בראש עדת החסידים בצפת.

ובפרשת וישלח הוא מבאר דבר שאפשר לקרוא בו את סיפור חייו שלו. רש״י אומר שכאשר יעקב אבינו חזר מבית לבן, באו לקראתו מלאכים של ארץ ישראל ללוות אותו. ושואל הבת עין איך זה ייתכן, הרי יעקב עדיין לא נכנס לארץ. והוא מביא את תשובת הרמב״ן:

> "כיון שהחזיק בדרך ללכת לארץ ישראל הוה כמו שכבר הגיע לארץ ישראל, לכן באו לו מלאכי ארץ ישראל ללוותו בדרך"
>
> בת עין, פרשת וישלח

> יש פה נחמה גדולה לכל אחד מאיתנו. אדם שהחליט ללכת לכיוון של קדושה, עוד לפני שהגיע, כבר מלווים אותו מלמעלה. ההחלטה עצמה, הצעד הראשון בדרך, כבר פותחים את השער.

ואת אהבתו לארץ ישראל אפשר להרגיש בכל הספר. בפרשת משפטים הוא כותב שכאשר ישים כל אחד "מיושבי ארץ ישראל" אל לבו את גודל קדושתה ולא יסיח דעתו ממנה, תיפול עליו יראת שמים, ויעבוד את ה' בכל לבבו.

הרב שלא לקח שכר

ד"ר אליעזר הלוי, מזכירו של השר משה מונטיפיורי, ביקר בצפת בשנת ה'תקצ"ח (1838) ואכל בביתו של הרב. הוא כתב עליו שהוא מן האנשים המלומדים והיקרים ביותר שראה בימיו, שהוא משרת את העדה בלי לקבל שום שכר מקופת הציבור, ושהוא מחלק את כל אשר לו עם עניי עמו. ובמכתב אחר מאותן שנים מסופר שעשרה עד חמישה עשר אנשים היו סמוכים על שולחנו ואוכלים אצלו לחם בקביעות.

ומי שקורא את ספרו מבין מאין זה בא. כך הוא כותב על מצוות גמילות חסדים:

> "ועיקר גמילות חסדים הוא להשתתף בצערו של חבירו כמו בצערו ממש, וזהו בחינת אחד א"ח דל"ת, היינו להיות אחיו של דל"
>
> בת עין, פרשת חקת

ושם הוא מביא מה ששמע מפי רבי לוי יצחק מברדיצ'וב בשם המגיד ממזריטש: "גזירה שווה", אחת משלוש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן, פירושה שירגיש האדם בצער של חברו כמו בצערו שלו, בשווה. ומה

שלימד, קיים בגופו.

שנת הביזה

בקיץ של שנת ה׳תקצ״ד (1834) קמו הפלאחים בארץ נגד השלטון המצרי, והפורעים נכנסו לצפת. הם בזזו את בתי היהודים, הפשיטו אותם מבגדיהם והשאירו רבים בלי כלום. גם את הרב הפשיטו, עד שהוצרכו לשלוח לו בגד מטבריה. הוא ברח עם עוד יהודים אל חורבה שמחוץ לעיר, ובמעט המעות שנשארו בבגדה של אשתו קנו לחם ושמן. וכך עברו עליהם הימים הקשים, כשהרב מחלק מן הלחם שלו לכל מי שהסתתר איתו.

> זקן שהפשיטו אותו מכל מה שיש לו, יושב בחורבה, ובידו פרוסת לחם. והוא לא שומר אותה לעצמו. ״להיות אחיו של דל״, הוא כתב. ובאותם ימים הוא עצמו היה הדל, ועדיין היה האח.

הרעש הגדול

ביום ראשון, כ״ד בטבת ה׳תקצ״ז (1 בינואר 1837), פגעה בגליל רעידת אדמה חזקה. רוב בתי צפת קרסו, ורבים מיהודי העיר נהרגו תחת ההריסות. על בית מדרשו של רבי אברהם דב נשמרה מסורת מיוחדת: כשהחלו הזעזועים הוא עמד בתפילת מנחה, קרא למתפללים להתאסף סביבו והשתטח על הארץ. חלק מבית המדרש התמוטט, והחלק שבו עמדו נשאר על עומדו. על קיר המקום נקבע לוח, ובו כתוב שבזכותו של הרב:

> ״נצל חצי ביהמ״ד מחורבן והאדמו״ר ותלמידיו שרדו בחיים״
>
> מתוך הלוח שעל בית מדרשו בצפת

הלוח על בית מדרשו של רבי אברהם דב בצפת: "מה נורא המקום הזה"

אבל הרעש פגע גם בקהילתו, ורבים מבני עדתו לא שרדו. ובאחת השנים, ביום השנה להרוגי הרעש, נשא דרשה שנשמרה בסוף ספרו. הוא הביא את דברי הגמרא במסכת סנהדרין, שבהם שאלו התלמידים את רבי יוסי בן קיסמא מתי יבוא בן דוד, ואמר להם:

> "לכשיפול השער הזה, ויבנה, ויפול ויבנה, ויפול, ואין מספיקין לבנותו עד שבן דוד בא"
>
> סנהדרין צח ע"א

ואז אמר רבי אברהם דב דבר שמחזק את הלב עד היום:

> "ואמר, כי שע"ר אותיות רע"ש, גם בגימטריא צפ"ת, וזה כמה שנים שהיתה רעש גדול ב' פעמים בארץ ונהרגו כמה נפשות ר"ל, ואמר שזהו נפילה אחרונה, ועד שלא יספיקו לבנותו בן דוד בא"
>
> בת עין, ליקוטים

המילה "שער" עשויה מאותיות "רעש", ושתיהן עולות בגימטריה כמניין "צפת", חמש מאות ושבעים. השער שנופל ונבנה ושוב נופל, הוא צפת שחרבה ברעש פעם ועוד פעם.

אני מנסה לדמיין את בית המדרש באותו יום. אנשים שבורים, עיר הרוסה, יום זיכרון למתים. ובעל הבת עין לא מכחיש את הכאב. הוא אומר: נהרגו נפשות, רחמנא ליצלן. אבל הוא לוקח את ההריסות עצמן, ובונה מהן תקווה. מה שנראה כמו סוף, הוא אומר, יכול להיות הנפילה האחרונה לפני הגאולה.

הוא לא עזב את צפת

שנה וחצי אחרי הרעש, בתמוז ה׳תקצ״ח (1838), פרץ מרד הדרוזים, והם פשטו על צפת ובזזו אותה שוב. היו שרצו לנטוש את העיר, ורבי אברהם דב התנגד לכך. באותם ימים תפסו אותו המורדים, ועינו אותו קשות, עד ששוחרר. ובמכתב שכתבו אנשי הכולל לשר מונטיפיורי על אותם מאורעות, הם קוראים לו ״עטרת ראשנו״.

וכשהגיע מונטיפיורי עצמו לצפת, בשנת ה׳תקצ״ט (1839), עמד רבי אברהם דב בראש הקהל שקיבל את פניו.

י״ב בכסלו

בסתיו של שנת ה׳תר״א (1840) פשטה בצפת המחלה. רבי אברהם דב חלה גם הוא, וביו״ב בכסלו ה׳תר״א (7 בדצמבר 1840) נסתלק. השבוע היה שבוע של פרשת וישלח, אותה פרשה שעליה כתב כמה מן הדברים היפים ביותר בספרו. ומסורת החסידים מספרת שאמר שיהיה הקורבן האחרון של המגפה, ושכך היה.

המצבה בצפת: "נ' י"ב כסלו ש' תר"א, בעמ"ח ספר בת עין"

הוא נקבר בבית הקברות העתיק של צפת, במערה שבה טמונים גם רבי דוד שלמה אייבשיץ, בעל "ערבי נחל", ורבי אריה לייב מוואלטשיסק. בנים לא השאיר אחריו. את מקומו בהנהגת החסידים בצפת מילא תלמידו, רבי שמואל הלר. ואת מה שהשאיר, הספר, ערכו תלמידיו.

הספר בת עין

רבי אברהם דב לא כתב ספר במובן הרגיל. הוא דרש בשבתות ובמועדים, ותלמידיו העלו את דבריו על הכתב, פרשה אחר פרשה ומועד אחר מועד. שש שנים אחרי פטירתו, בשנת ה׳תר״ז (1847), יצא הספר לאור בירושלים, בדפוס של ישראל ב״ק, מתוך כתב ידו של אחד מתלמידיו. זה היה ספר החסידות הראשון שנדפס בירושלים.

בת עין

ירושלים, ה׳תר״ז

דרשות על פרשות התורה, מבראשית ועד וזאת הברכה, ועל מועדי השנה. הדפוס הראשון נעשה בירושלים, בדפוס ישראל ב״ק, מכתב ידו של אחד מתלמידיו.

מהדורת זיטומיר

ז׳יטומיר, ה׳תר״ו

מהדורה שנייה, שנדפסה על פי כתב יד של תלמיד אחר, ויש בה תוספות רבות ושינויי נוסח לעומת מהדורת ירושלים.

ליקוטים

בסוף הספר

דברים קצרים מתורתו, ובהם הדרשה על רעש צפת והעצה לקרוא את הפרשה שניים מקרא ואחד תרגום ביום שישי.

שאלות ותשובות

בסוף הספר

תשובות בהלכה שהשיב לשואלים, שנדפסו בסוף הספר אחרי הליקוטים.

ושם הספר, ״בת עין״, עולה בגימטריה חמש מאות שלושים ושתיים, כמניין שם מחברו, ״אברהם דוב בער״. והצירוף הזה מופיע בתהלים, בתפילתו של דוד המלך: ״שמרני כאישון בת עין״ (תהלים יז, ח). ואני אוהב לשים לב עוד לדבר אחד: ספרו של רבו נקרא ״מאור עינים״, והתלמיד קרא לספרו ״בת עין״. האור יצא מעיני הרב, ונשמר באישון של התלמיד.

מתורתו

◆ ויירא יעקב מאד

נפתח בפרשת וישלח, הפרשה של שבוע פטירתו. יעקב שומע שעשו בא לקראתו, והתורה אומרת ״ויירא יעקב מאד״. ומביא הבת עין את פירושו של רבו, המגיד:

> "המגיד זללה"ה פירש ויירא יעקב מפני בחינת מא"ד, על דרך שאמרו חז"ל (אבות פ"ד מ"ד) מאד מאד הוי שפל רוח"
>
> בת עין, פרשת וישלח

לפי הפירוש הזה, הפחד של יעקב היה פחד שמא אינו שפל רוח "מאד מאד" כפי שצריך. ובהמשך הפרשה, על המאבק של יעקב עם המלאך, מבאר הבת עין שהנשק נגד המקטרג הוא הענווה. הוא מביא מספרי החיד"א, בשם רבי אברהם ברוכים תלמיד האר"י, שהמילה "ענוה" עולה בגימטריה מאה שלושים ואחת, כמניין שמו של המקטרג, זה לעומת זה. ועל כך הוא כותב:

> "שגדול כח ענ"וה העולה קל"א להכניע ולהשפיל את הס"מ העולה ג"כ קל"א, לבל יתן לו שום מקום להחטיאו"
>
> בת עין, פרשת וישלח

עשה שבתך חול

חז"ל אמרו "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות" (שבת קיח ע"א). פשוטו של המאמר: מוטב לאדם לאכול בשבת כמו ביום חול, ולא ליטול מאחרים. ובעל הבת עין, בליקוטים שבסוף ספרו, קורא בו דרך עבודה:

> "וזהו עשה שבתך חול, היינו הבחינת קדושה שלך תעשה בחינת חול, היינו שתכסה ותסתיר אותה עד שתהיה בעיני הבריות בבחינת חול, ואז ואל תצטרך לבריות"
>
> בת עין, ליקוטים

מי שמראה לכולם את הקדושה שלו, מבאר שם, צריך את הבריות: שישבחו אותו, או שירחמו עליו. ומי שמסתיר אותה, חופשי.

חנוכה: תמיד בהתחלה

כשבועיים אחרי יום ההילולא שלו מדליקים נרות חנוכה. והבת עין דורש את שם החג מלשון חינוך:

> "וזהו בחינת חנוכה, לשון חינוך והתחלה, היינו שתמיד יראה את עצמו שהוא רק בבחינת חינוך כדי להשתוקק לבחי' יראה ואהבה בשלמות"
>
> בת עין, דרושים לחנוכה

> את זה כתב זקן שעבר מה שעבר, למד מפי גדולי הדור והנהיג קהילות. והוא מבקש מעצמו, ומאיתנו, לראות את עצמנו תמיד כמתחילים. אני חושב שזה סוד גדול של צמיחה. מי שבטוח שכבר הגיע, הפסיק ללכת.

מן המר אל הרם

בתחילת ספר דברים מלמד הבת עין דרך להתבונן בצרות. על הפסוק "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל" הוא כותב שמשה רבנו לימד את ישראל:

> "כשבאה ח"ו מר"ה או צר"ה ידעו שבוודאי יש חסד ורחמים נעלם וגנוז בתוכה"
>
> בת עין, פרשת דברים

ומשם הוא מגיע לרמז יפה. כשישראל עושים תשובה בלב נשבר ומתפללים, האותיות מתהפכות:

> "והשם ברחמיו יענה אותם ויהפך ממר"ה לרמ"ה ומצר"ה לרצ"ה ומצו"ם לקו"ל"
>
> בת עין, פרשת דברים

״מרה״ הופכת ל״רמה״, ״צרה״ הופכת ל״רצה״, באותן אותיות עצמן. ו״צום״ עולה בגימטריה כמניין ״קול״, מאה שלושים ושש, הקול של מבשר הישועה. ומי שלימד את זה ידע בעצמו צרות רבות, ולא הפסיק לחפש את הטוב הגנוז בתוכן.

סעודת בת עין

בשנים האחרונות התפשט מאוד המנהג לערוך בליל י״ב בכסלו ״סעודת בת עין״: סעודה לעילוי נשמתו של הצדיק, שאומרים בה דברי תורה מספרו, מדליקים נר, ומבקשים בזכותו ישועות. רבים נוהגים כך, בבתים ובבתי מדרש.

ואני חושב שמי שעורך סעודה כזאת יכול לקחת את ההדרכה מן הבת עין עצמו. על פירות ארץ ישראל הוא כתב:

> ״וצריכים אנחנו לאכול מפירותיה בכוונה שלמה לה׳, ויתקדש גם האוכל על ידם״
>
> בת עין, פרשת בחוקותי

סעודה כזאת צריכה להיות סעודה של קדושה: לאכול בכוונה, לברך בכוונה, לומר דבר תורה משלו, ולהזמין אליה מי שאין לו. זו הדרך לכבד את מי שחילק את פרוסת הלחם שלו בחורבה.

ויש סגולה אחת שכתובה בספרו במפורש, בלשונו:

> ״סגולה ועצה שיוכל אדם לקשר מחשבתו אל הדיבור בתפילות שבת הוא לראות לקרות הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום דווקא ביום וא״ו ערב שבת קודש״
>
> בת עין, ליקוטים

מי שקורא את הפרשה שניים מקרא ואחד תרגום ביום שישי, כך הוא מבאר, זוכה שבתפילות השבת יהיו המחשבה והדיבור שלו מחוברים יחד.

דרכו לדורות

הוא עזב כבוד ורבנות כדי לעלות לארץ ישראל לעת זקנתו, ובצפת נשאר כשאחרים ברחו. הוא עבר בצפת את כל מה שעבר, ולא איבד את התקווה. והוא השאיר לנו ספר שכל דף בו מלמד ענווה: לדעת מה שלי ומה לא שלי, להסתיר את הקדושה, לראות את עצמי תמיד בהתחלה, ולהיות אחיו של הדל.

ויום ההילולא שלו הוא זמן טוב לקחת ממנו משהו אחד לחיים שלנו: להדליק נר לעילוי נשמתו, ללמוד דבר אחד מספרו, לקרוא ביום שישי את הפרשה שניים מקרא ואחד תרגום, ולהושיט פרוסת לחם למי שצריך.

זכותו של רבי אברהם דב מאבריטש, בעל ה״בת עין״, תגן עלינו ועל כל עם ישראל, אמן.

מקורות

רבי אברהם דב מאבריטש, בת עין (ירושלים, ה׳תר״ז; ז׳יטומיר, ה׳תר״י): פרשת וישלח, פרשת משפטים, פרשת בחוקותי, פרשת חקת, פרשת דברים, דרושים לחנוכה, ליקוטים; סנהדרין צח ע״א; שבת קיח ע״א; אבות ד, ד; תהלים יז, ח; בראשית לב, ב; דוד אסף, ״מוולין לצפת: דיוקנו של רבי אברהם דב מאוורוץ׳ כמנהיג חסידי במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה״, שלם ו (ה׳תשנ״ב); מנחם מנדל מקמיניץ, קורות העיתים; עדותו של ד״ר אליעזר הלוי במכתביו מארץ ישראל; הלוח שעל בית מדרשו בצפת והמצבה על קברו.

קרדיט תמונות: בית הקברות העתיק בצפת, ניר אשכנזי, אתר פיקיויקי, נחלת הכלל; הלוח על בית המדרש, המשתמש אמץ בוויקיפדיה העברית, נחלת הכלל; המצבה, ראובן הגרשוני, נחלת הכלל. כולן דרך Wikimedia Commons.